

Sjaans jongens

Oorlog en vrede boven het IJ

Diederik Tamse

*‘Moeder, zo mooi als jij de dingen beschrijft,
zo mooi is het allemaal niet’*

Antoon junior

Titel: Sjaans jongens

Ondertitel: Oorlog en vrede boven het IJ

Tekst: Diederik Tamse

Genre: documentatieroman (literaire non-fictie)

Omslag: eigen ontwerp

Druk: Pumbo.nl

Redactie, advies: Frits Prior (Historisch Centrum Amsterdam-Noord)

‘Eerste druk’: februari 2019 (kleine oplage voor boekpresentatie in het Meerpadkerkje in Nieuwendam)

‘Tweede druk’: november 2019 (kleine verbeteringen)

‘Derde druk’: december 2020 (verbeterde illustraties)

ISBN: 9789082997309

NUR: 402

INHOUD

I WIJDENESSERSTRAAT	7
‘24 huis’	9
Een woning van Boeyinga	13
Ivanhoe	17
Verkleedpakken	21
Sjaan	22
Antoon	33
Deftigheid	39
Bijrollen	43
Rookwaar	49
Willem of Wil(I)	55
Bertus of Bert	59
Antoon junior of Ton	64
Een oorlogsdagboek	72
II OORLOG BOVEN HET IJ	79
Nieuwendam	81
Voetbal	87
‘Tewerkstelling’	90
Asterdorp	95
Hollandia-Kattenburg	98
Bommen	100
Maria	106
Kogels	108
De laatste rododendron	111
Truus’ dagboek 1	114
Suikerbieten	115
Johans voedseltocht	119
Dwang	124
Truus’ dagboek 2	128
24 februari 1945	130
Een pleidooi	134
Loods 4, Surinamekade	136
Bleekneusjes	140

III EERSTE SCHRIFT: DWANGARBEID	145
Een veewagen	147
Ziek of niet ziek	149
‘Lagerführer’	155
Vriendschappelijk vuur	158
IV TWEEDE SCHRIFT: DE ZUIVELFABRIEK IN ZEDDAM	161
Een dode	163
De zuivelfabriek in Zeddam	166
‘Toe, mijn jongen’	170
Diefstal	173
Luizen	178
Wrijving	180
Doetinchem	185
Mannah	187
De echte bevrijding	189
V DERDE SCHRIFT: REPATRIËRING	191
Schoenen	193
Rantsoenen en pakketten	197
Een fikse ruzie	202
En dan toch	205
VI VREDE BOVEN HET IJ	209
Hoera!	211
Landsmeer	216
‘t Blauwe Zand	222
Straatschoffies	226
Madame TicTac	231
Een legendarische tournee	238
Jongemannen	244
Duitse souvenirs	249
Het Tolhuis	254
Moeder	261
Verandering	263

I

WIJDENESSERSTRAAT

Kaart van Amsterdam-Noord uit 1936 met geheel rechts Nieuwendam en links daarvan het Vliegenbos, toen nog 'IJBos' (Stadsarchief Amsterdam, uitsnee)

‘24 huis’

De benedenhoekwoning achter de achthoekige pilaren aan de Wijdenesserstraat in de wijk Tuindorp-Nieuwendam, Amsterdam-Noord, met de karakteristieke poortwoningen aan het begin van de zijstraten van de Purmerweg, dat is de plek die ik heb gekend als het huis van mijn grootouders, vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw. Maar het was al veel langer, voordat ik bestond, het ouderlijk huis van mijn vader en zijn broers, al ver voor de oorlog. Mijn grootouders, Sjaan en Antoon, zijn daar gaan wonen in het begin van de jaren 30, toen de wijk net klaar was.

Daarvoor woonden ze korte tijd vlakbij, in een zogenaamde ‘keukenwoning’ – hiermee wordt een woning aangeduid waarin de keuken aan de straatkant ligt - aan het Edammerpad 4, een steeg in Tuindorp-Nieuwendam. Sjaan en Antoon trokken er in na hun huwelijk in 1930. Hun eerste kind werd er geboren, Ton genaamd, met de roepnaam Tonnie, voluit Antoon junior, vernoemd naar zijn vader. Ton zou later mijn vader worden. Kort daarna verhuisden Sjaan en Antoon met de piepkleine Tonnie naar de Nieuwendammerdijk 100, waar de tweede zoon werd geboren, Bert, voluit Bertus. Daarop verhuisde het gezin naar het Tuindorp. De derde en laatste zoon, Willem of kortweg Wil, kwam er in de Wijdenesserstraat 24 hs (deze letters staan voor ‘huis’ oftewel ‘begane grond’). Deze woning zou bijna een halve eeuw hun huis blijven, vanaf de jaren dertig tot tachtig. Het zou zo een monument van familieherinneringen worden. De poortwoningen zelf werden later ook beschermd monument vanwege de bijzondere architectuur.

De hoekwoning op de begane grond was oorspronkelijk ontworpen om de bestemming van winkel te krijgen, maar dit plan werd al snel veranderd zodra het huis klaar was. De bovenwoning werd alsnog losgemaakt van de benedenwoning, zodat er twee gezinnen konden wonen. De trap naar boven in het huis werd omgebouwd tot een soort gangkast, erg geschikt, trouwens, om er een loze ruimte in te maken die zou kunnen dienen als verstoppiek, voor een radio bijvoorbeeld.

Wijdenesserstraat 24 huis (uitsnee, Stadsarchief Amsterdam, 1939)

De oorspronkelijke bestemming als winkel verklaart waarom vooral de woonkamer zo ruim was uitgevallen voor een eenvoudige woning. Aan de straatkant zorgden de brede etalageramen voor een royale inblik in de woning. Ik herinner me dat mijn grootmoeder regelmatig wuifde naar bekenden die al voorbijwandeland naar binnen konden kijken, zonder te hoeven stoppen. Het zicht naar binnen werd slechts in geringe mate gehinderd door de ‘valletjes’ en doorzichtige gordijntjes aan de bovenkant van het kozijn, de bladeren van de ‘vrouwentongen’ op de vensterbank, en andere groene uitsteeksels van minder mooie planten, zoals cactussen.

Mijn grootouders vulden de ruimte met pracht en praal. Het pronkstuk was wel de vrijstaande zwarte glanzende vleugelpiano met pianokruk, midden in de woonkamer. Hoewel deze op zich al veel plaats innam, was er kennelijk nog ruimte voor flink wat meubels. Over de hele breedte van de raamkant was een door mijn grootmoeder zelf overtrokken, verlengde hoekbank tegen de

vensters aangezet, die later plek zou bieden aan alle kleinkinderen op een rij. Daarvoor stond een salontafel, ingelegd met glanzende keramieken tegels. Even verderop waren vier riante witleren zitstoelen neergezet, waarvan die van mijn grootvader de grootste was.

Purmerweg met ingang Wijdenesserstraat in 1938 (Stadsarchief Amsterdam)

De permanent geopende schuifdeuren naar de achterkamer zorgden voor een ruimtelijke doorkijk richting de tuindeuren. Maar zo ver hoefden we niet eens te kijken. Vlakbij de grens tussen beide kamers gaf een forse plantenbak het idee van een stukje ongerepte natuur, met een fonteintje dat zoemend, non-stop een piepklein straaltje water naar boven spoot, met vlak daarboven een opgezet eekhoortje, half verscholen in de woekerende klimopplanten. In de achterkamer zelf bevonden zich de rekken van de - in dit geval - bovengrondse wijnkelder met daarin vele mandflessen wijn en sangria. Aan de muur hing een olieverfschilderij met een in mijn herinnering wat sombere fruitschaal, aan de handtekening te zien gemaakt door een van de voorouders aan grootmoeders kant.

Op de televisie in de woonkamer stond, naast een fraaie kopie van een stoomschip – een dagelijkse herinnering aan opa's werk in de haven - een roodbruin stenen beeldje van een halfblote vrouw - of was het een zeemeermin - met een onschuldige oogopslag en een

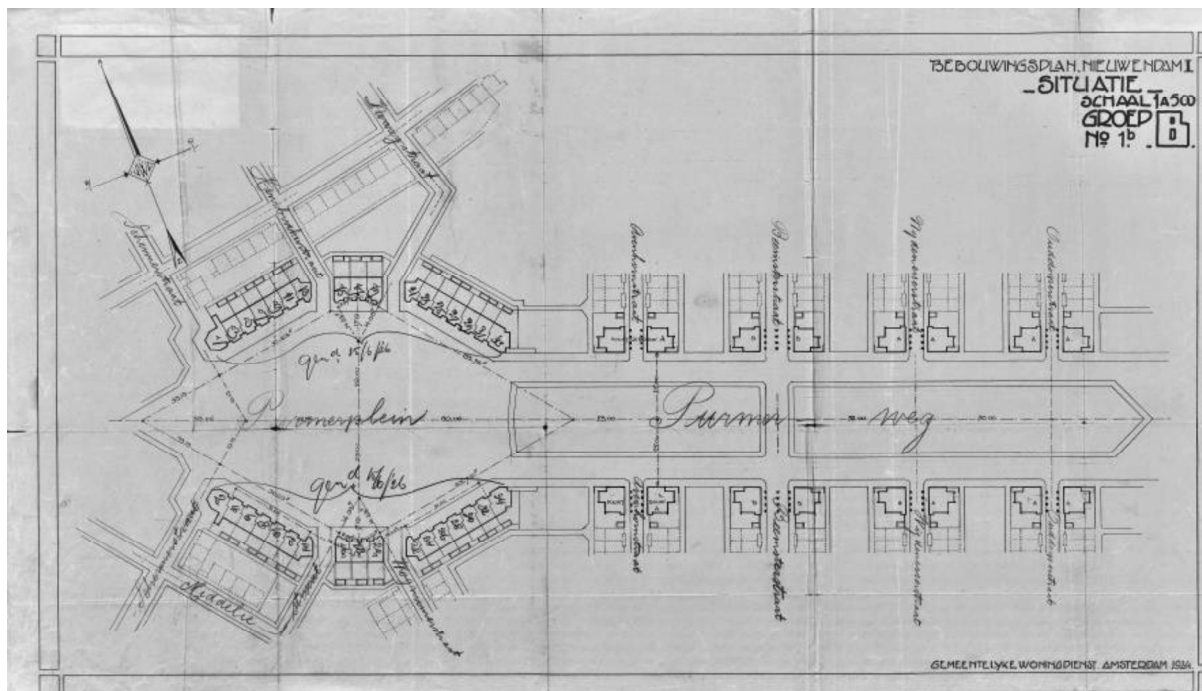
fraai figuur, die zich ontspannen neergevlijd had op een rots. Aan de muur hing een slingeruurwerk waarvan de wijzers en cijfers van goud leken te zijn. Thee en koffie werden geserveerd met goudgerande kopjes en schotels, met glinsterende zilveren lepeltjes. En al die kopjes, schoteltjes, zilveren lepeltjes, glazen en het kristallen suikerpotje waren bij opa en oma tijdens onze visites non-stop in gebruik, want er leek niet gauw een eind te komen aan het opdienen van hapjes, drankjes en lekkernijen. Als wij kleinkinderen nog maar net een plakje cake bij de limonade op hadden, werd er een paar tellen later alweer een chocolaatje aangeboden, en het was ook niet erg als je er twee nam. Weer even later zette mijn grootmoeder schaaltes met nootjes op tafel en vroeg ze op bijna bezorgde toon, alsof we al een tijdje door haar verwaarloosd waren: ‘Hebben jullie zin in een kopje soep?’ Nou nee, eigenlijk niet, maar onder zachte druk van onze eigen ouders, die blij waren dat er nu iets gezonds werd aangeboden, lepelden we die ook nog naar binnen.

Tussen de versnaperingen door – het is niet zo dat we alleen maar aan het snekken waren - was het leuk om buiten te spelen. Op het plaatsje achter was een ruim vogelverblijf gebouwd, waarin exotische vogeltjes rondfladderden. Het was een liefhebberij van mijn grootmoeder. Ze liet ons zien en horen hoe ze fluitend contact kon maken met een Japans nachtegaaltje, Jappie geheten, dat naar haar terugfloot. Er vlogen kwarteltjes en parkietjes rond en op de bodem scharrelden twee krielkippen die er ook al niet alledaags uitzagen. Een paar meter verderop kon je via een paar stoeptreden afdalen naar een vijvertje met waterlelies en goudvissen en daar ook nog omheen lopen als je kleine voeten had. Even ontspannen was mogelijk in een tweepersoons schommelstoel, maar dat vonden wij kleinkinderen maar een paar tellen boeiend. Achter de Wijdenesserstraat konden we in het plantsoen over smalle paadjes door sterk geurende gele bloemen rennen die even hoog waren als wijzelf, kleinkinderen.

Aan de zijkant en de voorkant van het huis liep achter een muurtje een tegelpaadje, aan weerskanten beplant met lelietjes-van-dalen, waarover je heen en weer kon rennen. In de oorlog heeft een

verzetstrijder vanaf deze plek achter dat lage muurtje zijn wapen leeggeschoten op soldaten die aan de overkant van de Purmerweg ingekwartierd waren. Het was een onbezonnen actie, want de Duitsers konden terugschieten met een machinegeweer, en de kogels vlogen al snel op stahoogte dwars door het huis. Mijn grootmoeder moest kruipend over de vloer met haar jongste kind een veilig heenkomen zoeken. Eén van de inslagen heeft mijn grootmoeder, zo lang als ze er woonde, voor bezichtiging bewaard, achter het behang waarvan een strook op die plek opzijgeklapt kon worden.

Bij mij als kleuter ontstond al met al de indruk dat opa en oma in Nieuwendam rijker waren dan de opa en oma van moederskant, hoewel die in een vrijstaand huis in Landsmeer woonden met een grote lap grond. Ik hield hier weldra rekening mee door voor mijn verjaardag de iets duurere dingen aan de rijkere grootouders te vragen. Mijn Nieuwendamse grootouders woonden in een gewone arbeiderswijk, maar leefden met meer pracht en praal dan de gemiddelde wijkbewoner. Van hun woning maakten zij een klein paleis, van hun tuin een klein paradijs.

Ontwerp van het stratenpatroon van de Purmerweg van Boeyinga in 1924

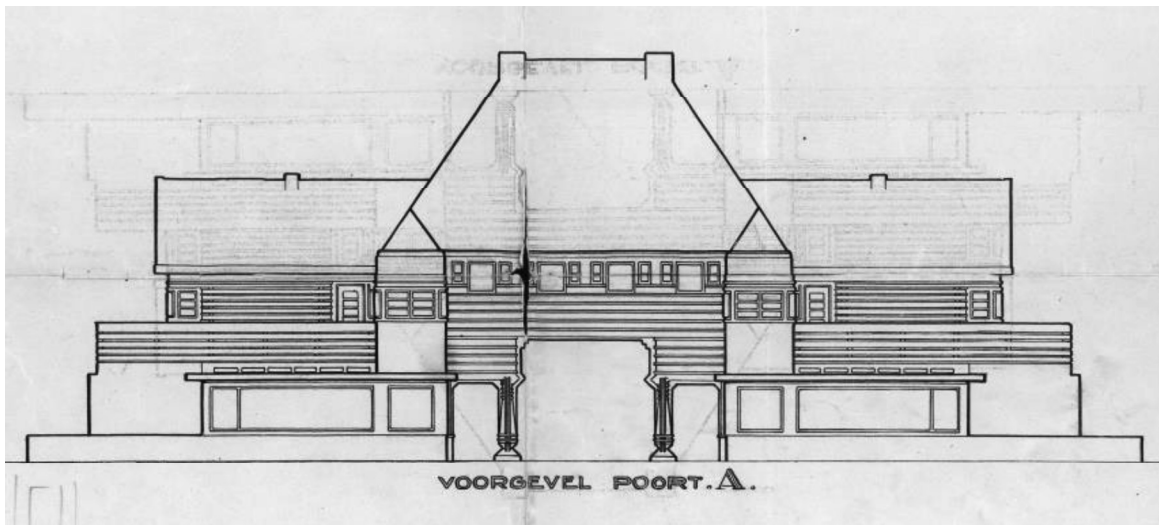
Een woning van Boeyinga

Tuindorp-Nieuwendam was rond het jaar 1930 een van die nieuwgebouwde wijken in Amsterdam-Noord waar de gewone werknemer enigszins op stand kon wonen, in relatief kleine maar fijne woningen, waarin zelfs een eigen douche niet ontbrak. De net wat hogere huurprijs van 6,50 tot 8,50 gulden per week was dan ook gerechtvaardigd vanwege deze moderne voorziening. Tuindorp-Nieuwendam was zo ontworpen dat het weliswaar een ‘stadswijk’ zou zijn, maar dan met de sfeer en de gemeenschapszin van een dorp, een leefbare wijk met ruimte voor tuintjes en voor plantsoenen, dit alles volgens het ideaal van de sociaal-democratische volkshuisvesters en wethouders in die jaren, die vonden dat ook gezinnen met een bescheiden inkomen mooi moesten kunnen wonen.

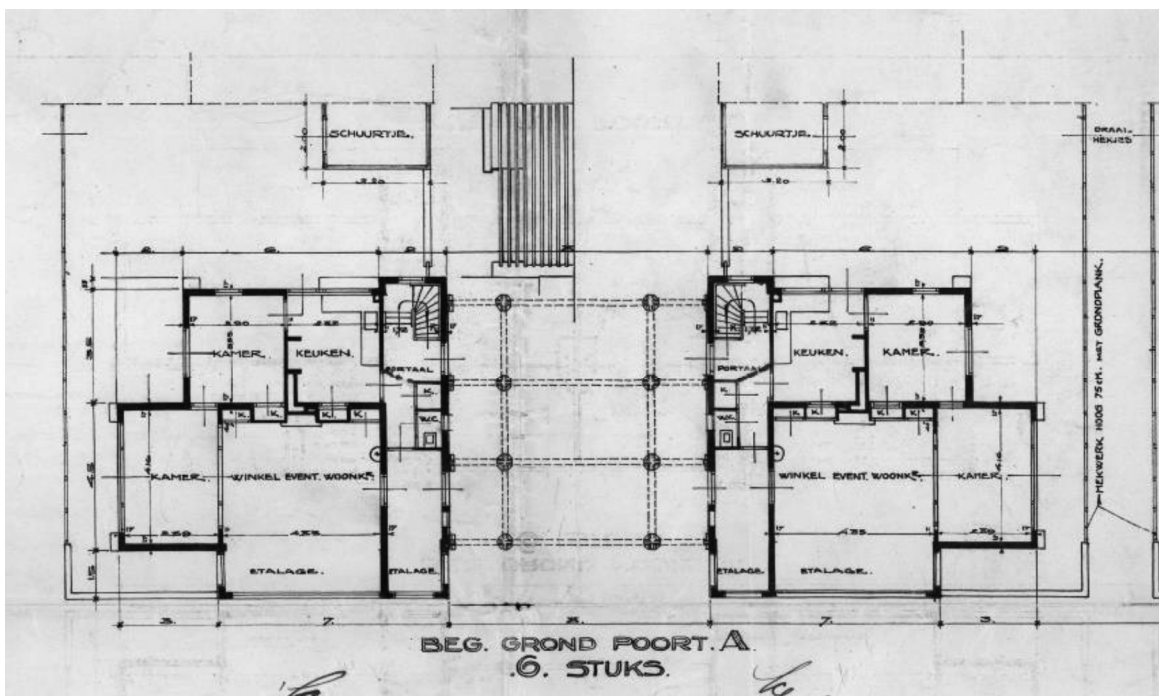
Het was de architect Berend Boeyinga die in 1924 de stedenbouwkundige plannen en stratenpatronen voor Tuindorp-Nieuwendam maakte. Hij was destijds nog in dienst van de afdeling Volkshuisvesting onder leiding van de idealistische directeur Arie Keppler, die van al die tuindorp-projecten zijn levenswerk zou maken. Tuindorp-Nieuwendam kwam een paar jaar later gereed dan Tuindorp-Oostzaan, waarvoor de plannen eerder waren gestart. De bouwstijl van deze nieuwe tuindorpen zou duurzamer moeten worden dan de eerder gebouwde ‘noodwoningen’ van de wijken Disteldorp en Vogeldorp.

Boeyinga maakte niet alleen het stratenpatroon van de wijk, maar ontwierp zelf de meest in het oog springende woonblokken van Tuindorp-Nieuwendam. Juist die woonblokken zouden later tot beschermde monumenten in de wijk worden uitgeroepen: het Purmerplein, met zijn karakteristieke luifels, en de Purmerweg, met de poortwoningen aan het begin van de zijstraten, met de kenmerkende donkergroene achthoekige pilaren waarop de bovenwoningen lijken te rusten, met hun witte ‘overnaads gelegde’ houten gevelbekleding en hun donkerrode kozijnen en het steile doorlopende zadeldak. Met deze karakteristieken gaf Boeyinga, die

als architect een vrij trouwe volgeling was van de Amsterdamse School, ook letterlijk een persoonlijke kleur aan zijn ontwerp.

Het ontwerp van het vooraanzicht van de poortwoningen van B.T. Boeyinga (bron: archief Stadsdeel Noord, uitsnee)

Plattegrond van de benedenhoekwoningen met rechts het type woning van Sjaan en Antoon (bron: archief Stadsdeel Noord, uitsnee)

Voor een architect is de eerste uitdaging, denk ik, wat hij of zij met de beschikbare ruimte doet en welke 'ruimtelijke beleving' hij of zij daardoor realiseert. In zijn ontwerpen van de poortwoningen aan de Purmerweg met de bijbehorende indeling van tuintjes, plaatsjes,

paadjes, schuurtjes en muurtjes toonde Boeyinga zich uiterst vindingrijk met relatief weinig vierkante meters. Toen hij overigens later als zelfstandige architect kerkgebouwen ging ontwerpen, was zijn visie op het gebruik van ruimte wederom vernieuwend, nu op grotere schaal. Berend Boeyinga, zelf een gereformeerde domineeszoon, voorzag het interieur van zijn protestantse kerken van een nieuw ruimtelijk perspectief, waarin het kerkvolk bijna rondom het podium kon plaatsnemen, in onderbroken halve cirkels, met boven hun hoofden steile en hoge koepelgewelven, onderverdeeld door kleurige gewelfribben in strakke geometrische figuren, waardoor hij zowel in horizontale als verticale richting een ruimtelijk effect schiep.

De woning van Sjaan en Antoon was zonder twijfel klein, maar wij kleinkinderen konden er ronddolen zonder elkaar tegen te komen. De woning was namelijk zo ingedeeld dat je een rondje kon lopen: de achterkamer leidde naar de grootouderlijke slaapkamer, deze kwam uit op de keuken, en die vervolgens op de gang – of desgewenst op het binnenplaatsje - en die leidde weer linksaf naar de woonkamer - of rechtdoor naar het kleine zijkamertje. De woning werd door ons kinderen dan ook zeker niet als ‘klein’ beleefd, ook al was die dat wel.

(bron: stadsarchief Amsterdam)

Het Purmerplein, net klaar in 1928 (bron: Stadsarchief Amsterdam, uitsnee)